

tan'dan uzaklaştırmak içindi. Tuğrul Şah da Elbistan'a nisbetle daha mamur ve geniş bir ülkeye sahip olduğundan memnun kalmış olmalıdır. Süleyman Şah kalabalık ordusuna rağmen 598 Zilkade ayı başlarında (Temmuz sonları 1202) Erzurum-Kars arasındaki Micingerd Kallesi ovasında Gürcüler'e yenildi. Düşmanın eline pek çok ganimet geçtiği gibi başta Erzincan hükümlü Mengüçlüler'den Fahreddin Behram Şah olmak üzere birçok emir esir düştü. Fakat Gürcüler kayda değer bir toprak elde edemediler. Saltuklular da ülkelerini geri almak için herhangi bir hareketle bulunmadılar. Gürcüler akınlarını daha ziyade zenginliği dillere destan olan Ahlat'a yönelttiler. 601 (1204-1205) yılında Azerbaycan'a bir akın yaptıktan sonra Malazgirt yöresine indiler, karşılarına kimse çıkmadığından çevreyi yağmaladılar. Aynı yıl tekrar buralarda göründüler. İlk önce Erçiş dolaylarında tahriplerde bulunan Gürcüler'in Hisnü't-tibn'e (Samankale) yürümleri üzerine Ahlatşah Begtemür oğlu Muhammed, Gürcüler'e karşı harekete geçti ve Erzurum Meliki Tuğrul Şah'tan da yardım istedi. Ahlatşah ve Tuğrul Şah, Gürcüler'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Gürcü başkumandanı Küçük Zaharya ölüler arasındaydı. Bu zafer sayesinde müslümanların eline çok ganimet geçti. Ancak Gürcüler ertesi yıl tekrar saldırıya geçtiler.

Eyyübiler'den Meyyâfârikin hâkimi el-Melikü'l-Evhad Necmeddin Eyyüb, 604 (1207-1208) yılında Ahlatşah Seyfeddin Balaban'ın hâkimiyetindeki Muş ve çevresini ele geçirdikten sonra Ahlat'ı kuşattı. Balaban, Tuğrul Şah'tan yardım istedi; Tuğrul Şah'ın yardımıyla Evhad'ı yenip Meyyâfârikin'e dönmeye mecbur bıraktı. Ardından Necmeddin Eyyüb'un elindeki Muş'u kuşattılar. Şehir alınmak üzere iken Tuğrul Şah Ahlatşah Balaban'ı öldürdü. Hiçbir şey elde edemeyen Tuğrul Şah, itibarını kaybederek ülkesine dönmeye mecbur kaldığı gibi Ahlatşahlar Devleti'nin sona ermesine de yol açtı. 606'da (1209-10) Musul Hükümdarı Nüreddin Arslanşah, Erbil hâkimi Kökböri, Eyyübiler'in Halep Hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gâzî, Eyyübiler'den el-Melikü'l-Âdil'e karşı bir ittifak meydana getirdikten sonra Selçuklu Sultanı I. Keyhusrev ile Erzurum Meliki Tuğrul Şah'a bu ittifaka girmeleri için elçiler gönderdiler. Ertesi yıl ağabeyi I. Keykâvus'un Kayseri'de tahta geçirildiğini haber alan Tokat Meliki Alâeddin Keykubad, saltanatı ele geçirmek amacıyla harekete geçerken vaadlerde bulunarak yanına aldığı Tuğrul Şah ve Ermeni Kralı Leon ile birlikte Key-

kâvus'u Kayseri'de kuşattı. Fakat çok geçmeden Kral Leon, Keykâvus tarafından elde edildiğinden gizlice ülkesine döndü, bunu haber alan Tuğrul Şah da Erzurum'a hareket etti. Onun Keykubad'ı terketmesinin bir sebebi de Keykâvus'un Türk memlüklerinden oluşan bir hassa ordusuna sahip Eyyübî el-Melikü'l-Eşref'ten yardım istemesiydi. 616 (1220) yılında I. Keykâvus'un çocuk bırakmadan ölümü üzerine tahta çıkarılması düşünülen üç kişiden biri Tuğrul Şah idi. I. Alâeddin Keykubad hükümdar olunca Tuğrul Şah'ın el-Melikü'l-Eşref'in yardımı ile saltanat davasına kalkışacağından endişe ettiyse de o herhangi bir hareketle bulunmadı. Gürcü Kraliçesi Rusudan, Tuğrul Şah'ın yakışıklılığıyla meşhur oğlu ile evlendi, bu evlilikten Tamara ve David adlı iki çocuğu doğdu. Bunlardan David'in annesinin ölümünden sonra Gürcistan kralı olduğu bilinmektedir. Tamara ise Selçuklu Hükümdarı II. Keyhusrev ile evlendi. Ardından Müslümanlığı kabul etti ve Gürcü Hatun adıyla tanındı. Gürcü kaynaklarına göre Tuğrul Şah devrinde Erzurum, Gürcüler'e haraç veren şehirler arasındaydı. Tuğrul Şah'ın Konya tarafından gelebilecek bir tehlikeye karşı Eyyübiler'le dostça geçindiği anlaşılmaktadır. Onun vefatından sonra yerine oğlu Rükneddin Cihan Şah geçti.

Tuğrul Şah'ın egemenliğindeki topraklar hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber Erzurum'dan başka Bayburt, İspir, Avnik, Micingerd şehir ve kalelerini içine aldığı söylenebilir. Tuğrul Şah, Bayburt'u üstâdüddâr ve sipehsâlâr Lülü vasıtasıyla iyice tahkim ettirmişti. Onun İspir'e de hâkim olduğunu oradaki bir mescid kitabesi göstermektedir. Kitabeye göre İspir Mescidi'ni Atabeg Şemseddin Erdemşah, Tuğrul Şah için yaptırmıştır. Tuğrul Şah devrinde Erzurum'dan Trabzon, Gürcistan ve İran'a koyun ve yün ihraç ediliyordu. Erzurum bölgesinden en işlek ticaret yollarının geçmesi ve Erzurum'un bir mübadele merkezi olması bölgenin ekonomik gelişmesini etkilemiştir. Ayrıca Bayburt'ta çıkarılan gümüş madeninin ülke ekonomisinde önemli bir yeri vardı. Tuğrul Şah, kestirdiği gümüş ve bakır sikkelerde genellikle "melik", bazan da "es-sultânü'l-muazzam" unvanıyla anılmıştır. Yâkût el-Hamevî, Tuğrul Şah'ın âdil ve halka karşı şefkatli davrandığını yazar. İbn Bîbî de bu hususta Yâkût'u teyit eder. Ancak kitâbelerde kendisine "el-Murâbit, el-Mücâhid, Kâmiu'l-kefere" lakapları verilen Tuğrul Şah'ın Elbistan melikliği sırasında Ermeni kralını metbu tanıdığı, Erzurum melik-

liği esnasında Gürcü kralına vergi verdiği, Gürcü kraliçesiyle evlenebilmesi için oğlunu Hıristiyanlığı benimsemeye teşvik ettiği dikkate alınarak onun âciz ve dirayetsiz bir hükümdar olduğu söylenebilir. Müttefiki Balaban'ı öldürmesi de güvenilmezliğini ve gaddarlığını ortaya koyar. Ayrıca eğlence ve içkiye düşkünlüğü. Tuğrul Şah'ın Erzurum'da herhangi bir eser yaptırdığına dair bilgi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. F. Wüstenfeld), Leipzig 1866, I, 361 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 204-205, 416-417; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Siretü's-Sultân Celâiddin Mengüberti* (nşr. Ahmed Hamdî), Kahire 1953, s. 217; İbn Nazîf, *et-Târihu'l-Manşûri* (nşr. P. A. Gryaznevitch), Moskova 1960, s. 308, 349; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye*, I, 30, 56 vd., 105 vd., 163, 166, 168, 276; Ebü'l-Ferec, *Târih*, s. 474, 487, 490, 505; İbn Vâsil, *Müferriçü'l-kürûb*, III, 176, 195, 217; İsmâil Galib, *Takvîm-i Meskûkât-i Selçukîyye*, İstanbul 1309, s. 13-15; S. Lane-Poole, *Catologue of Oriental Coins in the British Museum*, London 1881, III, 111, addition I-V, 295; Ahmed Tevhid, *Meskûkât-i Kadîme-i İslâmîyye Katoloğu*, İstanbul 1321, IV, 123; Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitâbeleri*, İstanbul 1936, s. 239-243; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 509; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 257, 259, 307, 373, 374, 376; a.m.f., "Süleyman-Şah II", *İA*, XI, 224-228; Şevki Nezihi Aykut, *Türkiye Selçuklu Sikkeleri I: I. Mesud'dan I. Keykubad'a Kadar (510-616/1116-1220)*, İstanbul 2000, bk. İndeks; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006, bk. İndeks; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 160, 165-166; Faruk Sümer, "Tuğrul-Şah", *İA*, XII/2, s. 41-44.

FARUK SÜMER

TUĞTEĞİN

(ö. 522/1128)

Tuğteginliler'in kurucusu
(1104-1128).

Türk (Türkmen) asıllı olması dışında ailesi hakkında bilgi yoktur. Adının "ucuna at kuyruğu bağlı alem" anlamındaki tuğ ile ilgisinin olmadığı "tok, sıkı, dolu" anlamındaki **toğ** ile **tegin** kelimelerinden meydana geldiği (Toğtegin) ileri sürülmektedir. Suriye'ye gitmeden önce Anadolu gazâlarına katıldığı, Tuğrul Bey'den sonra Sultan Alparslan'a hizmet ettiği, onunla birlikte 456'da (1064) kendi teşviğiyle çıkan Gürcistan seferinde ve 462'de (1070) Halep muhasarasında bulunduğuna, aşiretinin kalabalık olduğu kaydedilmektedir. Ardından Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un hizmetine girdi ve oğlu Dukak'a atabeg ta-

TUĞTEGIN

nyen edildi. Tuğtegin, Tutuş'un Melikşah'ın ölümü üzerine (485/1092) girdiği saltanat mücadelesinde onun yanında yer aldı. Diyarbakir seferi sırasında Meyyâfârikin valiliğine tayin edildi. Tutuş yeğeni Sultan Berkjaruk ile Rey'de yapılan savaşta ölüncce (488/1095) yanında bulunan oğlu Dukak Dimaşk'a kaçarken Tuğtegin esir düştü. Bu süreçte Dukak Dimaşk'ta, ağabeyi Rıdvân Halep'te melik ilân edildi (488/1095). Tuğtegin esaretten kurtulduktan sonra Dimaşk'a gitti. Her iki melikin yanında bulunan Türk beylerinin tahrikiyle şiddetlenen Halep-Dimaşk çekişmesinde Dukak, Rıdvân'ın üstünlüğünü tanımak zorunda kaldı. Bu mücadelelerde Tuğtegin etkin rol oynadı. Haçlı ordusunun Antakya'yı kuşatması esnasında Yağısıyan'ın yardımına giden Dukak ve Tuğtegin, Bara mevkiinde cereyan eden savaşta ağır kayıplar verip yurtlarına döndüler; ardından Sultan Berkjaruk'un emriyle Antakya'ya yardıma gelen Kürboğa idaresindeki Selçuklu ordusuna katıldılar (Receb 491 / Haziran 1098). Antakya'nın Haçlılar'ın eline düşmesi üzerine bir defa daha başarısızlığa uğramış olarak Dimaşk'a çekildiler (İbnü'l-Kalânîsî, s. 134-136). Melik Dukak'ın Ammâroğulları ailesinin idaresindeki Cebele'yi kuşatması sırasında yaralanan Tuğtegin, Dimaşk'a döndükten sonra Cebele hâkimiyle yaptığı anlaşma neticesinde şehri teslim aldı (30 Temmuz 1101) ve oğlu Böri'nin idaresine verdi. Rahbe'nin ve ardından Humus'un ele geçirilmesindeki hizmetlerine karşılık Humus nâibliğine tayin edildi. Melik Dukak ölünce (497/1104) vasiyeti gereği oğlu Tutuş melik ilân edildi. Tuğtegin üç ay sonra Tutuş'un on iki yaşındaki ağabeyi Ertaş'ı (Bektaş) melik tayin etti. Tuğtegin'in kendisini öldüreceğinden ve Dimaşk Selçuklu Melikliği'ni tasfiye edeceğinden korkan Ertaş Dimaşk'tan gizlice ayrıldıktan kısa bir süre sonra öldü. Yeniden Melik Tutuş adına hutbe okutan Tuğtegin onun da ölümüyle kendi adına bir siyasi birlik kurmayı başardı (498/1104). Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan atabegliklerin ilki olan Tuğteginliler (Dimaşk Atabegliği, Böriler) bölge dengeleri içerisinde önemli roller üstlendiler.

Atabegliğin toprakları başta Urfa, Antakya ve Kudüs, Suriye ve Filistin sahil şeridinde küçük devletçikler kuran Haçlılar'ın tehdidi altında bulunuyordu. Tuğtegin, Haçlılar'a karşı Fâtîmî ordusuna yardım etmek için Emîr Sabar idaresinde 1300 kişilik bir kuvvet gönderdi. Fâtîmî ordusunun 27 Ağustos 1105'te Kudüs Kralı Baudouin idaresindeki Haçlı ordusuyla giriş-

tiği şiddetli muharebede her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Emîr Sabar, dönüş yolunda Melik Ertaş'a yardım eden Busrâ şehrini zaptetti. Tuğtegin de Franklar'ın Taberiye yöresinde inşa ettirdiği, atabegliğin güvenliğini ve ticarî menfaatlerini tehlikeye sokan kaleyi tahrip etti (Rebûlâhîr 499 / Aralık 1105). Bu sırada Emîr Sabar, Vâdiimûsâ civarında Haçlılar'ın baskınına uğradı. Bunun üzerine Tuğtegin, Taberiye Kontluğu'nu ortadan kaldırmak amacıyla sefere çıktı. Taberiye yakınlarında yapılan savaşta Kont Gervaise ve askerlerinin bir kısmı esir düştü (501/1108); anlaşma sağlanamayınca kont öldürüldü (a.g.e., s. 158-159, 161-162). Tuğtegin, Haçlılar'ın karadan ve denizden kuşattıkları Sayda'ya yardım gönderdi ve Fâtîmî donanmasının da yardımıyla düşman yenilgiye uğratıldı. Kudüs Kralı Baudouin, Tuğtegin'e anlaşma teklifinde bulununca 502'de (1108-1109) bir barış antlaşması imzalandı. Tuğtegin'in Haçlılar tarafından kuşatılan Arka Kalesi'ne yardım girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. 502 (1109) yılında Kont Guillaume idaresindeki Haçlı birliklerinin baskınına uğrayan Tuğtegin mağlûp oldu. Aynı yıl Trablusşam ve Cebele Haçlılar'ın eline geçti. Sadece Rafeniye'nin muhasara edilmesine engel olabilen Tuğtegin, Antakya prinkepsiyle Müneytır ve İbn Akkâr kalelerinin Haçlılar'a terk edilmesi, Bikâ bölgesi mahsulünün üçte birinin Haçlılar'a verilmesi, Masyât, Tûfân ve Ekrâd kalelerinin her yıl vergi ödemesi şartıyla antlaşma yapmak zorunda kaldı (a.g.e., s. 164-165). Tuğtegin, 503 Şevvalinde (Mayıs 1110) Emîr Mevdûd b. Altuntegin idaresindeki Selçuklu ordusunun I. Urfa Kuşatması'na katıldı. Kudüs kralının, topraklarına saldıracağına dair haberler gelmesi üzerine yolları denetim altına aldı. Kudüs Krallığı ile daha önce yapılan barış antlaşmasının teyidi yoluna gidildi. Haçlılar'ın kuşattığı Şeyzer hâkiminin yardım çağırısına uyarak harekâta devam eden Tuğtegin ve Emîr Mevdûd bazı çatışmaların ardından kış yaklaşınca ülkelerine döndüler. Kudüs Kralı Baudouin, Fâtîmîler'e bağlı Sûr'a yönelince Sûr valisi Tuğtegin'den yardım istedi. Tuğtegin'in gönderdiği 200 kişilik yardım kuvveti muhasaradan önce şehre girmeyi başardı. Haçlılar'ın dikkatini kendi üzerine çekmek isteyen Tuğtegin, Habîs Kalesi'ne saldırdı. Kale alınarak içindekilerin tamamı kılıçtan geçirildi. Tuğtegin, Haçlılar'ın kara ikmal yollarını kestikten sonra Sayda Limanı'ndaki Haçlı gemilerini tahrip ederek denizden yardım almalarını engelleyince Baudouin

çekilmek zorunda kaldı (505/1112). Ardından Baudouin Sûr'u tekrar kuşatmaya teşebbüs ettiyse de Dimaşk kuvvetlerinin yardımı gelmesiyle bir sonuç alamadı.

Kudüs Kralı Baudouin, ertesi yılın ilkbaharında Dimaşk Atabegliği'ne bağlı Beseniye bölgesini yağmalattı. Daha önce de Dimaşk'tan Mısır'a gitmekte olan bir ticaret kervanı vurulmuş, yol güvenliği iyice bozulmuştu. Tuğtegin, Emîr Mevdûd b. Altuntegin ve Melik Rıdvân b. Tutuş'tan yardım istedi. Türk kuvvetlerinin âni baskınına uğrayan Haçlı ordusu 2000 kadar kayıp verdi (11 Muharrem 507 / 28 Haziran 1113); kral esir düştü, fakat Türk askerlerince tanınmadığından kaçarak Taberiye'ye sığındı. Tuğtegin, Melik Rıdvân'ın seferden sonra yalnız 100 atlı gibi sembolik bir yardım kuvveti göndermesine kızarak hutbeden adını çıkardı (a.g.e., s. 187-188). Kudüs kralı Taberiye seferinin ardından 502 (1108-1109) yılında yapılan barış antlaşmasını yenileme talebinde bulundu ve ele geçirdiği yerlerin Tuğtegin'de kalması şartıyla anlaşma sağlandı (507/1113-14).

Selçuklu sultanı ile ihtilâfa düşen Tuğtegin ve İlgazi, Antakya Prinkepsi Roger de Salerne'den yardım istediler. Bunun üzerine Kudüs kralı ve Trablus kontunun da katılımıyla oluşturulan Haçlı ordusu Antakya'da toplandı, ancak Selçuklu ordusuna saldırmaya cesaret edemedi. İki ay kadar bekledikten sonra Haçlı ve Selçuklu orduları ülkelerine döndüler. Ardından Tuğtegin, Haçlılar'ın işgal ettiği Rafeniye'yi âni bir baskınla kurtardı (Cemâziyelâhîr 509 / Kasım 1115). Bir süre sonra Sultan Muhammed Tapar'dan faaliyetlerinden dolayı özür dilemek için Bağdat'a hareket etti (Zilhicce 509 / Nisan 1116). Bu ziyaret sırasında affedildi ve Tapar'dan Suriye valiliğine tayin edildiğine dair bir menşur aldı (a.g.e., s. 193-197). Aynı yıl Musul Valisi Aksungur el-Porsuki'nin Haçlılar'a karşı düzenlediği sefere katıldı; Trablus Kontu Pons'un ordusuna ağır kayıplar verdirildi; 3000'den fazla şövalye kılıçtan geçirilirken birçok esir ve ganimet elde edildi.

Haçlılar, Urfa Kontu Baudouin'in (II. Baudouin) Kudüs krallığına seçilmesinin ardından Habîs Kalesi'ni ele geçirip etrafı yağmalamaya devam ettiler. Tuğtegin'in düşman üzerine gönderdiği oğlu Böri yenilerek Dimaşk'a döndü. Yeni Haçlı saldırılarına karşı yardımını istediği Necmeddin İlgazi ile birlikte Türkmen kuvvetleri toplamak amacıyla Mardin bölgesine gidip görüşmeler yapan Tuğtegin, Mayıs-

Haziran 1119'da geri dönüp beklemeye başladı. İlgazi'nin harekete geçmesi sırasında Haçlılar'ın Halep'i kuşattığı haberi alınca buraya yöneldi. İlgazi, Kinnesrîn'de Tuğtegin'i beklerken Antakya hâkimi Roger de Salerne'in ordusunu pusuya düşürerek imha etti. Tuğtegin, Artah Kalesi'ni kuşatmakta olan İlgazi'ye bir süre sonra katıldı. Esârib'in ardından Zerdenâ Kalesi ele geçirildi. Türk ordusu bu savaşlarda ganimet elde etti. Kudüs kralı Trablus kontundan da yardım alıp Tel Dânis'e geldi (513/1119). Tuğtegin, Trablus Kontluğu askerini püskürttü ve Zerdenâ Kalesi'ni hedef alan Haçlı birliğini pusuya düşürerek yenilgiye uğrattı. Tuğtegin 515'te (1121) Haçlılar'a karşı çok başarılı bir sefer daha yaptı. Elde ettiği ganimetlerin bir kısmını Halife Müsterşid-Billâh'a ve Sultan Sencer'e gönderdi. 517 Rebülevvel ayı sonunda (Mayıs 1123) Humus'u geri alma girişimi sonuçsuz kaldı. Fakat aynı yıl Hama'yı zaptetti. Haçlılar'ın Sûr'u kuşatacağını öğrenen Fâtımî Halifesi Âmir-Biahkâmillâh şehrin valilik menşurunu Tuğtegin'e gönderip atabegliğin güvenliği bakımından çok önemli olan bu şehri onun himayesine bıraktı. Haçlılar denizden takviye alarak Sûr'u kuşattılar. Tuğtegin, Mısır'dan beklenen yardım gelmeyince kıtlık yüzünden şehrin teslim edilmesine karar verdi (518/1124).

519 (1125) yılında Halep'i ele geçirerek Haçlılar'la komşu olan Musul Valisi Aksungur el-Porsuki, Halep'in güvenliği açısından Haçlılar'a karşı daha etkili bir politika izleme düşüncesiyle bahar aylarında ileri harekâta başladı. Yardımını istediği Tuğtegin ile Hama'da buluştuktan sonra Keferât'ı aldı. Halep yakınlarındaki Azâz'a geldiklerinde Kudüs Kralı II. Baudouin önelerine çıktı. Birkaç küçük çatışmanın ardından Haçlılar'ın taktik gereği çekilmesi Türk ordusunun düzenini bozdu. Şiddetli çarpışmalarda iki taraf da ağır kayıplara uğradı. Aksungur ve Tuğtegin yenilip çekilirken Haçlılar kendilerinde onları takip edecek güç bulamadılar. Ancak kral Kudüs'e dönmeyip Dimaşk Atabegliği topraklarına saldırdı. Âcil yardım talebinde bulunan Tuğtegin, Zilhicce 519'da (Ocak 1126) Mercüssuffer'de Haçlılar'la savaşa girdi. Haçlı piyadeleri büyük kayıplar verirken Türk süvarileri bozguna uğradı. Tuğtegin, Trablus Kontu Pons'un Rafeniye muhasarasına müdahale edemeyince atabegliğe ait bu önemli sınır şehri Haçlılar'ın eline düştü. Zor durumda kalan Tuğtegin, 520'de (1126) Bâtinîler'le iş birliği yaparak Haçlılar'a karşı bir üs şeklinde kullan-

maları için Banyas Kalesi'ni onlara verdi. Bir yıla yakın bir süre hasta yatan Tuğtegin, atabegliğini ileri gelenlerini toplayıp yerine oğlu Tâcû'l-Mülûk Börî'nin geçmesini vasiyet etti. 8 Safer 522'de (12 Şubat 1128) Dimaşk'ta öldü. Haçlılar'la yaptığı cihadla tanınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 130-131, 134-136, 139, 142, 144-151, 156-218; İbn Asâkir, *Vülâtü Dimaşk fi'l-'ahdi's-Selcûkî* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1981, s. 20-21; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 443, 594, 647; ayrıca bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, 186-189, 232-233; ayrıca bk. İndeks; Muammer Kemal Özergin, *Dimaşk Melikliği ve Dimaşk Atabegî Zahireddin Toğtegin* (doçentlik tezi, Dimaşk Atabegliği (Toğteginliler), İstanbul 1985; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, bk. İndeks; Şâkir Mustafa, "Tuğtekin: Re'sû'l-üsreti'l-Bürîyye ve mü'essisü'n-nizâmi'l-Atâbekî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdab ve't-terbiye*, sy. 2, Küveyt 1972, s. 35-87; Ali Sevim, "Tuğtegin", *İA*, XII/2, s. 44-46; Anne-Marie Ed-dé, "Tuğtegin", *EP* (İng.), X, 600.

GÜLAY ÖĞÜN BEZER

TUĞTEGİNLİLER

**Dimaşk merkez olmak üzere
bu yöredeki bazı şehirlerde
hüküm süren
bir Türk-İslâm hânedanı
(1104-1154).**

Tuğteginliler'in (Toğteginliler, Böriler, Dimaşk Atabegliği) kurucusu Tuğtegin'dir. Hânedanın adı Arapça kaynaklarda Bürîyye şeklinde yer almadığı halde ilk defa 1893'te yayımlanan *The Mohammadan Dynasties* adlı eserinde (s. 161) Stanley Lane Pool, ardından Zambaur ve Haçlı seferleri tarihiyle uğraşan tarihçiler bu adı Tuğtegin'in oğlu Börî'ye nisbetle Bürîyye, Bürids, Burides şeklinde kaydetmişlerdir.

Tuğtegin'in 522'de (1128) vefatıyla yerine oğlu Börî geçti. Bâtinîler, Tuğtegin'in ölümünü fırsat bilerek Haçlılar'la, Sûr'un kendilerine verilmesi şartıyla onların Dimaşk'ı zaptına yardım etmek üzere gizli bir antlaşma yaptılar. Ancak Börî, Bâtinîler'i şiddetli bir şekilde cezalandırdı (523/1129). Bâtinî desteğinden mahrum kalmalarına rağmen ilerlemeye devam eden Haçlılar Dimaşk'ı kuşattılar; yağmaya çıkan 1000 kişilik bir Haçlı kuvveti Börî'nin müdahalesiyle imha edilince çekilmek zorunda kaldılar. 521'de (1127) Irak Selçuklu sultanı tarafından Musul valiliğine tayin edilen Atabeg İmâdüddin Zengî bir sü-

re sonra başta Halep olmak üzere bütün Suriye'ye hâkim olmak için mücadeleye girişti. Tuğtegin'in ölümü ona bu yolda büyük fırsat verdi. Zengî Halep'i alınca Haçlılar'a karşı cihad çağrısı yaptı. Dimaşk'tan 500 kişilik bir kuvvet gönderen Börî, Hama valisi olan oğlu Sevinç'e İmâdüddin Zengî'ye katılmasını emretti. Zengî önce iyi karşıladığı Sevinç ve adamlarını daha sonra tutuklattı; böylece korunaksız duruma düşürdüğü Hama'yı zaptetti (Şevval 524 / Eylül 1130). Dimaşk'ta Bâtinîler'e karşı yürüttüğü mücadele sebebiyle onların hedefi haline gelen Börî, bütün tedbirlerine rağmen 525'te (1131) suikasta uğramaktan kurtulamadı. Yaraları yüzünden son bir yılını hasta olarak geçirdi ve 21 Receb 526'da (7 Haziran 1132) Dimaşk'ta vefat etti. Yerine geçen oğlu Şemsülmülûk İsmâil'in ilk işi Bâtinîler'in Haçlılar'a terkettiği Banyas şehrini geri almak oldu (Safer 527 / Aralık 1132). Ardından Zengî'nin Haçlılar'la uğraşmasından faydalanıp Hama'yı da geri aldı (Şevval 527 / Ağustos 1133). Şeyzer'i kuşatan İsmâil Akkâ, Nâsıra ve Taberiye bölgelerine düzenlediği akınlardan zengin ganimetlerle geri döndü. Şemsülmülûk İsmâil, başarılı bir dış siyaset izlemesine rağmen sert yönetimi ve koyduğu ağır vergiler yüzünden halk tarafından sevilmiyordu. Bir av partisinde suikasta uğraması onu daha da acımasız hale getirdi. Atabegliğinin bazı ileri gelenlerini ve kardeşi Sevinç'i ortadan kaldırdı. Dimaşk'ı kendisine teslim etmek üzere İmâdüddin Zengî'yi davet eden İsmâil'in bu teşebbüsü annesi Zümrüd Hatun'un emriyle öldürülmesine yol açtı (14 Rebîülâhir 529 / 1 Şubat 1135).

İsmâil'in yerine kardeşi Şehâbeddin Mahmud atabeg oldu. Bu arada İmâdüddin Zengî, İsmâil'in davetini bahane ederek Dimaşk önelerine geldi. Zengî'nin elçilerini iyi karşılayan Şehâbeddin Mahmud ondan geri dönmesini istedi. Dimaşk'ın dış mahallerinde cereyan eden küçük çaplı çarpışmalardan bir netice alamayacağını anlayan Zengî, Şehâbeddin Mahmud'un hutbeyi atabeg olduğu Irak Selçuklu Meliki Alparslan b. Mahmûd adına okutması şartıyla çekilmeye razı oldu. Bu olayın ardından Zengî'nin tehdit ettiği Humus hâkimi Humârtaş şehri Şehâbeddin Mahmud'a bıraktı. Mahmud, Humus'u kuvvetli bir garnizon haline getirdi ve erzak stoklarıyla takviye etti. Zengî, bütün Suriye'yi savaşa alamayacağını anlayıp barış yoluna bazı teşebbüslerde bulunmaya karar verdi. Mahmud'a elçiler yollayarak annesi Zümrüd Hatun ile evlenmek istediğini